

СПРИЙНЯТТЯ І. ФРАНКОМ СОЦІАЛІЗМУ ТА МАРКСИСТСЬКОГО ВЧЕННЯ

У даній статті розглядаються економічні погляди українського письменника, визначного філософа і історика, літературознавця і економіста Івана Яковича Франка (1856 – 1916) на роль соціалізму у розвитку українського суспільства. Висвітлюється вплив марксизму на зміну економічного світогляду вченого. Подано зміну поглядів І. Франка від захоплення “Капіталом” до його обгрунтованої критики.

Ключові слова: соціалізм, марксизм, доктрини, вчення, теорія, дослідники, економічна думка.

Постановка проблеми. В залежності від політичних умов дослідники ставились до впливу марксизму на розвиток економічної думки в Західній Україні по-різному. За часів існування Радянського Союзу “Капітал” К. Маркса цитували та стверджували про велике зацікавлення цією працею у багатьох Галицьких вчених-економістів кін. XIX – поч. XX ст. і особливо І.Я. Франка. При умовах сьогоденної незалежності нашої держави можемо об’єктивно судити про роль та міру впливу “Капіталу” К. Маркса та марксизму загалом на погляди галицького економіста та дати пересічним українцям відповідь на давно поставлене запитання: “Чи був Іван Франко соціалістом?”.

Стан вивчення проблеми. Особливої уваги даному питанню українські вчені почали приділяти в 50-х роках XX ст. Мало місце не просто з’ясування впливу марксизму, а саме нерозривного взаємного існування вчення Маркса та решти науковців, обов’язкове цитування та зарахування західноукраїнських економістів до прибічників марксизму. Саме питання про вплив ідей марксизму-ленінізму на формування світогляду українських революційних демократів, про співвідношення революційно-демократичної ідеології та ідеології марксизму-ленінізму є одним з найважливіших питань у висвітленні діяльності українських революційних демократів кінця XIX – початку XX ст. Такі умови роботи для науковців диктувала політична ситуація в країні. В даний період виходять друком книги: “Нариси з історії економічної думки на Україні” (відп. ред. Д.Ф. Вірник) (1956 р.), “Економічна думка на Україні. Нариси з історії економічної думки на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст.” (автор С.М. Злупко),

“Економічні погляди І.Я. Франка” (Д.Ф. Вірник, Є.А. Голубовська), “Нариси про світогляд І.Франка” М. Возняка, а також “Франко як економіст” В. Левинського (Скрентон). У Нью-Йорку в 1966 р. видають книжечку “Іван Франко про соціалізм і марксизм. Рецензії і статті 1897 – 1906”. Також в періодичних виданнях друкувалися окремі статті, що порушували дану проблематику.

Наступна хвиля зацікавленості порушеної нами проблеми наступила в 90-х роках XX ст. Але справжнього другого дихання дослідження набули вже на початку XXI ст. знову ж таки у численних публікаціях С.М. Злупка та інших. Серед вчених ведуться суперечки щодо раніше висунутих висновків та сьогоденного бачення економічних поглядів Івана Франка і сприйняття ним соціалістичних доктрин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз літератури 90-х років XX ст. дає змогу зрозуміти, що в характері досліджень вчених ще були присутні давні звички щодо агітації соціалізму, іноді друкувалися старі напрацювання без внесення коректив [5, 32]. Читаючи праці XXI ст., ми бачимо дещо інше подання матеріалу. В останніх іноді взагалі не згадується про Франка як соціаліста, немає наголосу на зацікавленість та сприйняття ним Марксистського вчення, застосування його категорій у власних дослідженнях, якщо таке не мало місця. Багато дослідників не приділяють належної уваги поставленій проблемі, хоча вона на сьогодні є актуальною, цікавою і потребує дослідження для встановлення справді об’єктивних висновків. Автори, котрі зацікавились таким питанням, чітко подають причини вивчення Франком соціалістичних теорій та марксистського вчення,

іноді доводять навіть помилковість таких захоплень.

Цікавою є зміна поглядів на поставлену нами проблему професора Львівського економічного університету Степана Злупка. Так, наприклад, у монографії “Економічна думка на Україні. Нариси з історії економічної думки на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст.” (1969 рік видання) він говорить про зародження, розвиток і перемогу марксистського вчення на Україні [2, 2]. Тут же зазначається, що співробітники зарубіжних “вільних” академій, університетів та наукових товариств займаються фальсифікацією української економічної думки [2, 4]. Як відомо, вищезгадані “фальсифікатори” – це емігранти з України, яким політичне становище дозволяло прозоро говорити про реальні погляди Франка, не приписуючи йому надмірне захоплення марксистською теорією.

Проте після проголошення України незалежною державою вчений зробив багато поправок у власних працях, надрукував нові статті та книги, де мали місце лише дійсні факти, а не возвищення марксистського вчення та соціалізму. Зокрема, у книзі “Іван Франко і економічна думка світу” професор подає окремі підрозділи, присвячені критичному ставленню І. Франка до соціалістичних доктрин у зрілому віці, подає зміну поглядів Каменяра та причини зацікавленості “Капіталом” [3, 110].

Мета дослідження. В даній публікації автор прагне з’ясувати ступінь впливу марксизму та соціалістичних доктрин на розвиток економічної думки в Західній Україні, зокрема на погляди І.Я. Франка, а також виявити позитивні чи негативні сторони цього впливу. Головним завданням буде розкрити причини зацікавлення Франка у вивченні соціалістичних теорій та “Капіталу” К. Маркса в молодості та розкрити подальший розвиток цих досліджень, а саме перехід Каменяра до критики соціалізму у зрілому віці, про що навмисне замовчували в минулому XX столітті.

Викладення основного матеріалу дослідження. Як уже було вище сказано, сьогодні при вивченні історії економічної думки Західної України кін. XIX – поч. XX ст. вчені висловлюють різні бачення щодо значення у її розвитку марксизму та визначення місця соціалістичного вчення у поглядах окремих вчених зазначеного періоду.

У книзі “Нариси з історії економічної думки на Україні” автор говорить, що українські революційні демократи зробили значний крок у бік наукового соціалізму, але не стали марксистами, вони “не

зрозуміли всесвітньоісторичної місії пролетаріату та завдань його диктатури”. І саме тому їх світогляд носив утопічний характер [7, 257].

Л.П. Горкіна у своїй книзі “Нариси з історії політичної економії в Україні (остання третина XIX – перша третина XX ст.)” стверджує, що багато західноукраїнських діячів в літературі радянських часів віднесені до революційно-демократичної течії саме через близькість їх поглядів до марксистських. Також вона зробила висновок, що не мало місця “нерозуміння” певних засад та ідей марксизму і дану теорію українські вчені не прагнули “знищити”, а просто творчо підходили до цього вчення. Не дивлячись на певний утопізм соціально-економічних уявлень, українські діячі визвольного руху були добре обізнані з досягненнями науки країн Заходу, суспільно-економічною дійсністю в Україні та Росії і тому “виявили себе в ряді соціологічних питань більшими реалістами” в порівнянні із засновниками марксизму і їх українськими та російськими послідовниками. Автор “Нарисів...” зазначає, що ідеї марксизму були “надзвичайно популярні в колах радикальної української демократії” та “одержували у працях видатних її представників самобутнє і оригінальне трактування” [1, 34]. Аграрна частина марксизму викликала найбільше зацікавлення [1, 122].

Найяскравішим представником західноукраїнської економічної думки був Іван Якович Франко. Він брав активну участь у складанні “Програми галицьких соціалістів”, у розробці програми радикальної і національно-демократичної партій. Він будував свою економічну програму на неминучості переходу до соціалізму. Теза “Розвій теперішньої суспільності йде від капіталізму до соціалізму” притаманна висловлюванням Франка й у зрілому віці. Важливо зазначити, що Франко мав свій погляд на цей розвиток і утвердження соціалістичного ідеалу. На його думку, соціалізм повинен ліквідувати несправедливий перехід засобів виробництва у виключну власність групи людей і передати їх у володіння усього суспільства [4, 212].

І. Франко вважав, що перехід до суспільної власності буде зумовлений всесвітньою революцією. Але малася на увазі не “всесвітня різанина”, а велика низка культурних, політичних та наукових фактів, що повернуть розвиток народу “на зовсім іншу дорогу”. Тобто, йшла мова про науково-технічну революцію.

І. Франко підготував невеликий підручник з суспільної економії по Міллю, Чернишевському і Марксу [11, 18.], переклав 24-й розділ “Капіталу”. Зацікавленість до цієї праці була зумовлена

бажанням “освоїти курс політичної економії, яка вказує шлях до справедливішого поділу праці та її наслідків” [3, 110]. Франко був популяризатором економічної теорії К. Маркса, високо оцінював марксистську політичну економію та називав її політичною економією трудящих класів, пропагував ідеї соціалізму серед робітників. Саме з метою пропаганди він опублікував у газеті “Раса” серію статей під назвою “Робітниче питання” [6, 314 – 315; 8, 68]. Вчений використовував елементи вчення К. Маркса про додаткову вартість для розкриття механізму капіталістичної експлуатації. Відкритий Марксом загальний закон капіталістичного нагромадження Франко сприймає та ілюструє численними прикладами з життя Галичини [6, 314].

Під впливом марксизму поступово змінилися погляди І. Франка на предмет політичної економії. Спочатку, сприйнявши ідеї німецької історичної школи, він трактував політичну економію як науку про розвиток народного господарства, згодом вважав її наукою про багатство і працю як його джерело; нарешті, він прийшов до висновку, що політична економія – “це наука абстрактна”, предметом якої є дослідження не тільки економічних закономірностей розвитку суспільства і його історичного характеру, а й “загальних законів праці людської”. В своїй економічній праці “Доповнення до “Основ суспільної економії” Франко писав, що економічна наука не визнає незмінності суспільного ладу, а “мусить шукати таких форм, котрі після нашого знання були б відповідніші для суспільної праці і суспільного добробуту, ніж нинішні форми”. З марксистських позицій Іван Якович розглядає категорії “товар”, “гроші”, “капітал”, “рента” та багато інших [5, 34]. Вчений був прихильником трудової теорії вартості в її марксистській інтерпретації [3, 117], погоджувався із поділом капіталу на постійний і змінний [3, 124].

І. Франко говорив, що утвердження соціалістичних відносин – це логічний підсумок суспільного розвитку. В 1881 р. він опублікував статтю “Чого хоче “Галицька робітницька громада”?”. “Галицька робітницька громада” домагалася, щоб “вся земля з лісами та пасовиськами, ріками й озерами належала до тих громад, котрі на них працюють”, а громадяни “ділили б поміж себе напрацьоване добро по мірі того, як хто потребує і скільки та як працював” [12, 62]. І. Франко не говорив, який тип господарства повинен бути на усупільненій землі. Справа була не в тому чи буде це господарство “індивідуальне чи родинне чи колективно-громадське”, а в тому, що кожен громадянин

повинен мати право на таку частину землі, “яка би запевнила йому і його родині удержання та правдиво людський розвій” [4, 212]

Однак хочеться наголосити, що навіть в період сильного захоплення Каменяря критикував деякі постулати марксизму, категорично не сприймав її диктаторської природи, а пізніше науково критикував методологічні засади економічних доктрин марксизму, котрі вели економічну теорію та господарську практику в глухий кут [3, 134 – 135]. Отже, згодом І. Франко зрозумів шкідливість матеріалістичних детермінацій і з прихильника соціалістичних доктрин перетворився на їх критика [9, 186]. Закликаючи до ведення спілкового господарства при збереженні приватної власності і розподілу продукції відповідно до вкладеного в спілкове виробництво паю, економіст не вважав це соціалізмом [4, 212]. Франко закликав молодь позбутися фальшивої соціалістичної фразеології, невтомно працювати для рідного народу.

Даючи загальну оцінку світогляду І. Франка, слід урахувати його еволюцію. У молоді роки, зокрема до ув’язнення 1877 р., Франко, як він сам писав, був “соціалістом по симпатії”, але далеким від наукового його розуміння. У багатьох питаннях він наслідує Драгоманова, його ідеї соціалізму (громадівства). Якщо в праці “Про соціалізм” (1878) Франко виступає як рішучий прихильник соціалізму, суспільної власності, то поступово погляди його змінюються. У статті “Що таке поступ?” (1903) він, проаналізувавши еволюцію суспільства і визначивши головні фактори, які ведуть до зростання багатства і разом з тим зумовлюють його несправедливий розподіл, пише про можливість змінити цей стан. Цю можливість І. Франко не зв’язує ні з поверненням до патріархальних відносин, ні з ідеями революційних анархістів, ні з ідеями соціалістів. Історична заслуга всіх цих напрямів, зазначає він, полягає лише в тім, що вони “бентежать людей, ворушать їх думки і заставляють їх шукати нових доріг... Але певності, панацеї в них не шукайте” [6, 316 – 317].

Будучи вже у зрілому віці І.Я. Франко вважав за потрібне проаналізувати методологічні засади економічної теорії Маркса. Великим надбанням для української та світової економічної думки став проведений вченим аналіз методології марксизму. Він намагався пробудити інтерес у кожного освіченого українця до об’єктивності трактування соціальних проблем, пошуку правди серед різних суперечливих теорій. “Комуністичний маніфест” на той час вважався чимось на зразок євангеліє для соціалістів. Проте І. Франко знайшов статтю

В. Черкезова в паризькому часописі, де автор стверджує про запозичення Марксом та Енгельсом без подання джерел та перепосовування думок іншого маніфесту “Принципи соціалізму. Маніфест демократії дев’ятнадцятого століття”, написаного вченим фур’єристом Віктором Консідераном. Черкезов віднайшов 33 паралелі, що доводять плагіат авторів “Капіталу”. Франко писав, що майбутні історики-дослідники зможуть побачити, що Консідеран краще за холодного доктринера Маркса вгадав майбутнє суспільства. Автор “Капіталу” “прококував”, що розвиток економічних і соціальних відносин з фатальним кінцем йтиме до загострення суперечностей, централізації капіталів, ще більшої нужди великих мас та неминучої катастрофи. Консідеран говорив про залагодження буржуазією контрастів, обмеження анархістичної боротьби (яку ми сьогодні називаємо вільною конкуренцією) та запобігання кризам і катастрофам [3, 135 – 136]. Франко стверджував, що майбутні покоління зможуть розвінчати міф про месіанство та непомилність Маркса та Енгельса, оцінити справжню роль їхнього нового “євангеліє” [3, 146 – 147].

Він також писав, що загалом є чотири “великих відкриття”, за які людство повинно дякувати Марксу та Енгельсу:

1. Приложення діалектичного методу до дослідів соціологічних.
2. Відкриття надвишки вартості, про що перед ними не знала наука.
3. Матеріалістичне пояснення історії.
4. Закон концентрації капіталу [10, 38].

Але Іван Франко одразу ж подає результати своїх досліджень та аналізу таких відкриттів. Наука постала і розвивалася за індуктивним методом і всі відкидали діалектичний, за яким легко доказати і за, і проти. Роблячи такі висновки, український вчений опирався, зокрема на Гете [3, 309]. Щодо до другого “великого відкриття”, то розгляд даної проблеми можна було побачити ще в Т. Мора та соціалістів першої половини XIX ст. Свої “діалектичні спекуляції” Маркс опирав на прикладі Англії. Тому І. Франко з допомогою статистичних даних і розрахунків з життя цієї країни довів, що дійсність нічим не підтвердила Закону концентрації капіталу, хоча йому вже 50 років. А матеріалістичне пояснення історії К.Маркса український економіст вважав безпідставним [3, 310 – 311].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, еволюцію світогляду Франка

можна визначити як перехід від захоплення ідеями Драгоманова до сприйняття ідей марксизму, а згодом їх критичного осмислення і заперечення, особливо методів їх реалізації. При цьому вчений-енциклопедист робив свої висновки після детального вивчення матеріалів та з використанням конкретних реальних фактів. С.М. Злупко зазначав, що Франко “розкрив теоретичну і практичну неспроможність марксистських доктрин” перебудувати світ [3, 155]. А сам Каменярь вважав, що наукова критика наукового соціалізму Маркса та Енгельса є дуже корисною, бо “люди позбудуться ілюзій і хибних доктрин” [10, 71].

Звісно, будь-яке питання потребує всебічного вивчення та виникнення здорової суперечки між протилежними думками, до чого варто звернутися дослідникам нашого сьогодення. Зі сторони автора обіцяю подальше вивчення та поглиблення даної проблеми.

1. Горкіна Л.П. Нариси з історії політичної економії в Україні (остання третина XIX – перша третина XX ст.). – Київ: Наукова думка, 1994. – 250 с.

2. Злупко С.М. Економічна думка на Україні. Нариси з історії економічної думки на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1969. – 222 с.

3. Злупко С.М. Іван Франко і економічна думка світу. – Львів: Видавничий центр Львівського Національного університету імені Івана Франка, 2006. – 413 с.

4. Злупко С.М. Українська економічна думка. Постаті і теорії / Упоряд. Ярослава Злупко; Львівський Національний університет імені Івана Франка. – Львів: Євро-світ, 2004. – 543 с.

5. Ковальчук В.М., Сарай М.І. Історія економічних вчень. – Тернопіль, 1999. – 157 с.

6. Корнійчук Л.Я. Історія економічних вчень: Підручник – К., 2001. – 340 с.

7. Нариси з історії економічної думки на Україні. / Відп. ред. Вірник Д.Ф. – К.: видавництво Академії наук УРСР, 1956. – 390 с.

8. Понеділко В. Тисячоліття Української економічної думки. Осягнення величі і драми. // Віче. – 2002. – №12. С. 66 – 70.

9. Українська економічна думка /Хрестоматія / Упоряди., наук. Ред. Пер., авт. Вступ. Розд. і біогр. Довід. С.М. Злупко. – К.: Знання, 1998. – 448 с.

10. Іван Франко про соціалізм і марксизм. Рецензії і статті 1897 – 1906. Нью-Йорк., 1966. – 250 с.

11. Франко І. Твори: У 20-ти т, Т. 1. – К., 1955. – 915 с.

12. Франко І. Твори: У 20-ти т, Т. 19. – К., 1956. – 803 с.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2009